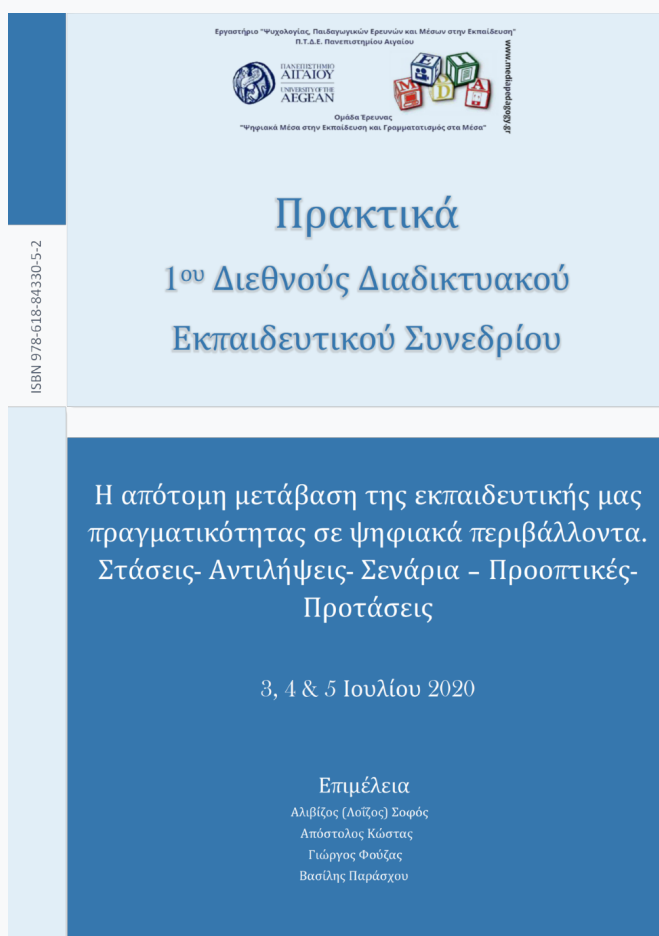

1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες

Αρ. 1 (2021)

Τόμος Πρακτικών 1ο Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο "Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες: Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις – Αντιλήψεις – Σενάρια – Προοπτικές – Προτάσεις

Η λειτουργία των δομών Δια Βίου Μάθησης και επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατάρτισης την περίοδο της πανδημίας: Η περίπτωση των Ι.Ε.Κ., Σ.Δ.Ε. και Σχολών Ο.Α.Ε.Δ.

Χρυσοδώρα – Χριστίνα Σωτηρίου, Ιωάννα Τσάρπα

doi: [10.12681/online-edu.3262](https://doi.org/10.12681/online-edu.3262)

Η λειτουργία των δομών Δια Βίου Μάθησης και επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατάρτισης την περίοδο της πανδημίας: Η περίπτωση των Ι.Ε.Κ., Σ.Δ.Ε. και Σχολών Ο.Α.Ε.Δ.

Χρυσοδώρα - Χριστίνα Σωτηρίου, Ιωάννα Τσάρπα
xsotiriou011@gmail.com, tsarpa@aegean.gr

Περίληψη

Η εργασία έχει ως στόχο την παρουσίαση των οδηγιών που δόθηκαν από το Υ.ΠΑΙ.Θ. την περίοδο της πανδημίας, σχετικά με τη λειτουργία και το είδος της παρεχόμενης εκπαίδευσης των δομών Δια Βίου Μάθησης και επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατάρτισης και συγκεκριμένα των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε), των Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ) και των Σχολών Ο.Α.Ε.Δ. (Σχολές ΕΠΑ.Σ. Μαθητείας και Σχολές Ι.Ε.Κ.). Η εμπειρική έρευνα αναδεικνύει το σκοπό λειτουργίας των δομών και συγκεντρώνει τις απόψεις των διευθυντικών στελεχών για τον τρόπο εφαρμογής των αποφάσεων που λήφθηκαν με τη μορφή υπουργικών αποφάσεων αλλά και εσωτερικών οδηγιών και για την εκπαιδευτική λειτουργία των δομών. Τα ερευνητικά ερωτήματα αφορούν το πλαίσιο λειτουργίας των δομών στις νέες συνθήκες και την παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τις οδηγίες που δόθηκαν, προβλέφθηκε η δυνατότητα παροχής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για το διάστημα αυτό, χωρίς ωστόσο να υπάρχει υποχρεωτικός χαρακτήρας, δίνοντας στις δομές ουσιαστικά περιθώρια άσκησης της εσωτερικής τους εκπαιδευτικής πολιτικής. Συμπερασματικά, αναδεικνύεται η ανάγκη ύπαρξης ενός κεντρικού πλαισίου στήριξης για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση το οποίο σύμφωνα με τις ανάγκες των εκπαιδευόμενων να μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους φορείς σε συνδυασμό με τα υπάρχοντα εξ αποστάσεως εργαλεία τους κατά τον προγραμματισμό των εκπαιδευτικών τους προγραμμάτων.

Λέξεις κλειδιά: Δια Βίου Μάθηση, επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οδηγίες Υ.ΠΑΙ.Θ.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία προσπαθεί να αποτυπώσει το πλαίσιο λειτουργίας των δομών Δια Βίου Μάθησης και επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατάρτισης και συγκεκριμένα των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε), των Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ) και των Σχολών Ο.Α.Ε.Δ. (Σχολές ΕΠΑ.Σ. Μαθητείας και Σχολές Ι.Ε.Κ.) κατά τη διάρκεια της πανδημίας σύμφωνα με τις ληφθείσες υπουργικές αποφάσεις αλλά και τις δυνατότητες των συγκεκριμένων δομών. Σκοπός της εμπειρικής έρευνας είναι η συλλογή των απαραίτητων πληροφοριών για το θεσμικό πλαίσιο, τα δεδομένα των υπουργικών αποφάσεων και την εσωτερική λειτουργία των συγκεκριμένων δομών, ώστε να δημιουργηθεί μία επιμέρους βάση πληροφοριών που να αποτυπώνει συγκεντρωτικά τα δεδομένα που ίσχυαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας που οδήγησε στην υλοποίηση εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και τον τρόπο που εφαρμόστηκε η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, τις εντυπώσεις που άφησε, τα προβλήματα που αντιμετωπίστηκαν και τις ανάγκες που προέκυψαν. Οι επιμέρους στόχοι της εργασίας είναι:

- Η καταγραφή των υπουργικών αποφάσεων που λήφθηκαν τη συγκεκριμένη περίοδο για τις συγκεκριμένες δομές.

- Η επεξεργασία των στοιχείων που επιτρέπουν την εφαρμογή εξ αποστάσεως εκπαίδευση στα πλαίσια των συγκεκριμένων δομών.
- Η ανάλυση των θετικών και των αρνητικών σημείων από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.
- Η δημιουργία συνθηκών ανοιχτού διαλόγου για τη δυνατότητα παροχής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης από τις δομές Δια Βίου Μάθησης.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε στο θεωρητικό υπόβαθρο των εννοιών που πραγματεύονται στην παρούσα εργασία, ώστε να προχωρήσουμε έπειτα στην περιγραφή της μεθοδολογίας που ακολουθήσαμε, των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων που προέκυψαν και των προτάσεων μας.

Η πανδημία λόγω Κορονοϊού δημιούργησε αλλαγές και αποφάσεις τόσο στην τυπική όσο και στη μη τυπική εκπαίδευση. Ζωτικό μέρος του «εκπαιδευτικού συστήματος» αποτελούν και οι δομές της τυπικής, της μη τυπικής και της άτυπης εκπαίδευσης ενηλίκων (Coombs, 1968). Οι παρούσες δομές εντάσσονται στους φορείς παροχής υπηρεσιών του Εθνικού Δικτύου Δια Βίου Μάθησης και αποτυπώνονται μαζί με τους αντίστοιχους φορείς διοίκησης στο Άρθρο 3 του Νόμου 3689/2010 (Ανάγνου, 2018).

Με το συγκεκριμένο νόμο εκφράστηκε η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για: α) πλήρη προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη όλων των πολιτών της και β) την οικονομική τους ευμάρεια και αποσχολησιμότητα με την παράλληλη προώθηση της ενεργής συμμετοχής στα κοινά, της κοινωνικής συνοχής, των δημοκρατικών αρχών και του διαπολιτισμικού διαλόγου. Σύμφωνα, με τη σαφή οδηγία για αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των ενηλίκων στη Δια Βίου μάθηση και την καλλιέργεια αντίστοιχης κουλτούρας, ο τρόπος λειτουργίας και διοίκησης των αντίστοιχων δομών ισχυροποιήθηκε και έδωσε στις εκπαιδευτικές μονάδες ουσιαστικά περιθώρια άσκησης εσωτερικής εκπαιδευτικής πολιτικής φέρνοντας στο προσκήνιο την ίδια τη μονάδα και τις ιδιαιτερότητες, ανάγκες και δεξιότητες των εκπαιδευομένων της (Αθανασούλα – Ρέππα κ.ά., 2008).

Στην παρούσα εργασία γίνεται αναφορά στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.), στα Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ.) – και ιδιαίτερα στα Δημόσια Ι.Ε.Κ. – και στις Σχολές Ο.Α.Ε.Δ. (Σχολές ΕΠΑ.Σ. Μαθητείας και Σχολές Ι.Ε.Κ.).

Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.)

Τα Σ.Δ.Ε. αποτελούν δομές της τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων. Ιδρύθηκαν το 1997 και η λειτουργία τους θεσμοθετήθηκε το 2003 με υπουργική απόφαση (Βεργίδου κ.ά., 2018). Σκοπός της λειτουργία τους αποτελεί η ενδυνάμωση και συνολική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων τους, ώστε να ενισχυθεί η συμμετοχή τους στο κοινωνικο-οικονομικό γίγνεσθαι της χώρας, η ένταξή τους στην αγορά εργασίας και η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού (Κοκκίνου, 2019).

Το πρόγραμμα φοίτησης των Σ.Δ.Ε. είναι ευέλικτο και προσαρμόζεται στις εκπαιδευτικές ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των εκπαιδευομένων της εκάστοτε μονάδας, συνεπώς δεν ακολουθείται κάποιο Αναλυτικό πρόγραμμα. Περιλαμβάνει εννιά Γραμματισμούς και συμπληρώνεται με Σύμβουλο Ψυχολόγο και Συμβουλευτική επαγγελματικού προσανατολισμού (Τσάρπα, 2014). Η φοίτηση έχει διάρκεια δύο έτη και παρέχει ισοδύναμο με απολυτήριο Γυμνασίου για ενήλικους πολίτες που δεν έχουν ολοκληρώσει την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και αποτελούν μεγάλο ποσοστό των ατόμων που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό (Ανάγνου & Βεργίδης, 2008). Σήμερα λειτουργούν 56 Σ.Δ.Ε στις 13 Περιφέρειες της χώρας μας. Δώδεκα Σ.Δ.Ε εδράζονται σε Καταστήματα Κράτησης (τα

στοιχεία λήφθηκαν από: <https://edu.klimaka.gr/sxoleia/sde/664-katalogos-sde-tmhmata-ektos-edras> στις 04/07/2020)

Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ.)

Τα Ι.Ε.Κ. παρέχουν υπηρεσίες αρχικής επαγγελματικής κατάρτισης και κατηγοριοποιούνται σε Δημόσια, Ιδιωτικά, Ι.Ε.Κ Ο.Α.Ε.Δ., Ε.Κ.Α.Β., Υπουργείου Τουρισμού, Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και της Σιβιτανιδείου Σχολής.

Δικαίωμα φοίτησης στα ΙΕΚ έχουν απόφοιτοι Γυμνασίου Λυκείου και η ανώτατη διάρκεια φοίτησης για τους κατόχους απολυτηρίου Λυκείου είναι 5 εξάμηνα εκ των οποίων στα 4 διενεργούνται θεωρητικά μαθήματα και εργαστήρια. Στο 5ο εξάμηνο διεξάγεται το Πρόγραμμα Μαθητείας το οποίο αποτελείται από δύο τμήματα: το Πρόγραμμα Μαθητεία στο ΙΕΚ και το Πρόγραμμα Μαθητείας στο χώρο εργασίας (Cedefop, 2014). Οι εκπαιδευόμενοι που ολοκληρώνουν επιτυχώς το πρόγραμμα σπουδών λαμβάνουν βεβαίωση επαγγελματικής κατάρτισης που τους δίνει το δικαίωμα συμμετοχής στις εξετάσεις επαγγελματικής κατάρτισης. Σκοπός των δημόσιων Ι.Ε.Κ., ως εκπαιδευτικών οργανισμών, είναι η κατάρτιση των νέων ανθρώπων και η ενδυνάμωσή τους, ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του σύγχρονου κόσμου. (Γκέτσιος, 2019).

Σήμερα λειτουργούν 133 Δημόσια Ι.Ε.Κ. στις 13 Περιφέρειες της Ελλάδας (τα στοιχεία λήφθηκαν από: <https://education.gr/lista-dimosia-iek/> στις 04/07/2020).

Σχολές Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.)

Ο Ο.Α.Ε.Δ. λειτουργεί ως φορέας επαγγελματικής εκπαίδευσης ενηλίκων μέσω της κατάρτισης σε Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης και μέσω της εκπαίδευσης στις Επαγγελματικές Σχολές Μαθητείας.

Τα ΙΕΚ του ΟΑΕΔ παρέχουν αρχική επαγγελματική κατάρτιση για αποφοίτους Λυκείου χωρίς όριο ηλικίας, με διάρκεια φοίτησης 5 εξάμηνα, όπου επιμερίζεται σε: 4 εξάμηνα θεωρητικής και εργαστηριακής κατάρτισης σύμφωνα με συγκεκριμένα προγράμματα σπουδών κι ένα εξάμηνο Πρακτικής Άσκησης ή Μαθητείας. Σήμερα λειτουργούν 29 σχολές και παρέχεται κατάρτιση σε 44 ειδικότητες (τα στοιχεία που λήφθηκαν από: http://www.oaed.gr/scholes-iek?p_p_id=56_INSTANCE_VuOSycjF81ET&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-3&p_p_col_count=1&56_INSTANCE_VuOSycjF81ET_page=1 στις 04/07/2020)

Στις Επαγγελματικές Σχολές Μαθητείας παρέχεται Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση σε κατόχους ενδεικτικού τουλάχιστον της Α΄ τάξης του Λυκείου έως 23 ετών. Το πρόγραμμα σπουδών διαρκεί 2 σχολικά έτη και περιλαμβάνει θεωρητικά, εργαστηριακά μαθήματα και παράλληλη πρακτική άσκηση σε εργασίες συναφείς προς τις ειδικότητες των εκπαιδευομένων (Φατσιώρη, 2018) Σήμερα λειτουργούν 51 σχολές και παρέχεται κατάρτιση σε 36 ειδικότητες (τα στοιχεία λήφθηκαν από: <http://www.oaed.gr/scholes-epas> στις 04/07/2020)

Εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Σύμφωνα με τις παραγράφους 20, 21 και 22 του Άρθρου 89 του Νόμου 4547/2018 (ΦΕΚ 102/Α/12-06-2018) η ηλεκτρονική μάθηση διακρίνεται σε α) εξ αποστάσεως εκπαίδευση, β) εξ αποστάσεως ηλεκτρονική εκπαίδευση και γ) μικτή εξ αποστάσεως εκπαίδευση (Παυλή - Κορρέ, 2018). Στην παρούσα εργασία ωστόσο, θα χρησιμοποιήσουμε για τον ορισμό της εξ

αποστάσεως εκπαίδευσης τον ορισμό του Τζιμογιάννη (2017) για την ηλεκτρονική μάθηση η οποία αναφέρεται σε ένα «ερρό φάσμα δραστηριοτήτων» το οποίο α) περιλαμβάνει τη χρήση των ΤΠΕ (Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας) για την υποστήριξη της διδασκαλίας και της μάθησης των εκπαιδευομένων, β) αποτελεί τμήμα μικτών προσεγγίσεων που συνδυάζουν παραδοσιακές διαδικασίες και ηλεκτρονική μάθηση και γ) φτάνει μέχρι τη μάθηση που παρέχεται αποκλειστικά από απόσταση και σε σύνδεση πραγματικού χρόνου (online). Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό ως εξ αποστάσεως εκπαίδευση θεωρούμε την εκπαίδευση που πραγματοποιείται με σύγχρονα επικοινωνιακά και συνεργατικά εργαλεία σε πραγματικό χρόνο και με ασύγχρονα εργαλεία, σε χρόνο δηλαδή που βολεύει τους συμμετέχοντες (Παυλή - Κορρέ, 2018). Τέτοια σύγχρονα και ασύγχρονα εργαλεία είναι το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, η ασύγχρονη συζήτηση, το Wiki, η σύγχρονη γραπτή συζήτηση, τα άμεσα γραπτά μηνύματα, η τηλεδιάσκεψη, η βιντεοδιάσκεψη και διάφορα άλλα ηλεκτρονικά περιβάλλοντα μάθησης.

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε τη μεθοδολογία που ακολουθήσαμε για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας και τα αποτελέσματα που προέκυψαν και θα καταλήξουμε με τα συμπεράσματα και τις προτάσεις μας.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση λειτουργίας δομών Δια Βίου Μάθησης την περίοδο της Πανδημίας

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση των υπουργικών αποφάσεων με τη μορφή Φ.Ε.Κ. οδήγησε στην χρονολογική ταξινόμηση των κατωτέρω στοιχείων Φ.Ε.Κ. Ακολουθεί σύντομη περιγραφή των αποφάσεων:

- **ΦΕΚ Β' 783/10-03-2020**

Επιβολή μέτρου προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας πάσης φύσεως εκπαιδευτικών δομών, φορέων και ιδρυμάτων, δημοσίων και ιδιωτικών, κάθε τύπου και βαθμού της χώρας για το χρονικό διάστημα από 11.3.2020 έως και 24.3.2020.

- **ΦΕΚ Α' 68/20-03-2020**

Διατύπωση κατεπειγόντων μέτρων για την αντιμετώπιση των συνεπειών του κινδύνου διασποράς του κορωνοϊού COVID-19, τη στήριξη της κοινωνίας και της επιχειρηματικότητας και τη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της αγοράς και της δημόσιας διοίκησης. Συγκεκριμένα, στις Διατάξεις του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων στο μέρος Ζ και στο 65^ο άρθρο διατυπώθηκε μεταξύ άλλων πως η Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων για χρονική διάρκεια όχι άνω των 6 μηνών από τη συγκεκριμένη δημοσίευση:

1. Μπορεί να λαμβάνει όλα τα αναγκαία μέτρα, ώστε να καθιστάται δυνατή για το σύνολο των εκπαιδευτικών δομών η εξ αποστάσεως διδασκαλία.
2. Δύνатаι να αποδέχεται κάθε δωρεά κινητών πραγμάτων και υπηρεσιών από τρίτους, φυσικά και νομικά πρόσωπα, για τη διευκόλυνση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, της εξ αποστάσεως διδασκαλίας και για τη γενικότερη εύρυθμη λειτουργία του Υπουργείου και του συνόλου των εκπαιδευτικών δομών, καθώς και των λοιπών φορέων και υπηρεσιών, που υπάγονται ή εποπτεύονται από αυτό,
3. Με σκοπό την επίτευξη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και της εξ αποστάσεως παροχής εργασίας των υπαλλήλων καθίσταται εφικτό να συνάπτονται συμβάσεις με απευθείας ανάθεση και μοναδικό κριτήριο την χαμηλότερη προσφορά **α)** για την προμήθεια φορητών υπολογιστών, σχετικών ηλεκτρονικών συσκευών και λογισμικών, **β)** για την παροχή υπηρεσιών υποστήριξης, επικοινωνίας και ενημέρωσης με κάθε μέσο των πολιτών, του εκπαιδευτικού προσωπικού και των υπαλλήλων και για την προμήθεια του αναγκαίου υλικού, καθώς και **γ)** για την παροχή υπηρεσιών για την εγκατάσταση και λειτουργία τους σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν.

Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις

- **ΦΕΚ Β' 956/21-03-2020**

Επιβολή μέτρου για την: **α)** προσωρινή απαγόρευση λειτουργίας πάσης φύσεως εκπαιδευτικών δομών, φορέων και ιδρυμάτων, **β)** προσωρινή απαγόρευση των εκπαιδευτικών εκδρομών εντός και εκτός της χώρας και **γ)** προσωρινή απαγόρευση μετακινήσεων και επισκέψεων μαθητών, φοιτητών, σπουδαστών και εκπαιδευτικών για την περίοδο 21/03/2020 έως 10/04/2020.

- **ΦΕΚ 1293/Β/10-4-2020**

Παράταση των διατάξεων του ΦΕΚ Β' 956 έως τις 10/05/2020.

- **ΦΕΚ 1699/Β/05-05-2020**

α) Επιπλέον παράταση των διατάξεων των 2 προηγούμενων ΦΕΚ έως τις 31/05/2020 και **β)** στο 2^ο άρθρο του θέσπιζε την από 18 Μαΐου επαναλειτουργία μεταξύ άλλων εκπαιδευτικών δομών και των τμημάτων του Μεταλυκειακού έτους-τάξης Μαθητείας, των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας, των ΙΕΚ, των Κέντρων Δια Βίου Μάθησης Επιπέδου 1, 2 και των Δήμων

- **ΦΕΚ Β' 1838/13-05-2020**

Τροποποίηση του Κανονισμού Οργάνωσης και Λειτουργίας των Σ.Δ.Ε. και των Ι.Ε.Κ που υπάγονται στη Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης. Οι τροποποιήσεις που θεσπίστηκαν στα Σ.Δ.Ε. αφορούσαν αλλαγές στο ωρολόγιο πρόγραμμα, στη διενέργεια των γραμματισμών και στη συνέχιση της φοίτησης των εκπαιδευομένων. Αντίστοιχα, στα Ι.Ε.Κ. προβλέφθηκε η δυνατότητα μεταφοράς τον Σεπτέμβριο τμήματος της κατάρτισης που δεν θα προλάβαιναν να υλοποιήσουν οι εκπαιδευόμενοι, τροποποιήθηκε το ελάχιστο όριο κατάρτισης και η διάρκεια του εαρινού εξαμήνου, καθώς και οι διδακτικές ώρες των μαθημάτων, η διάρκειά τους και οι διεξαγωγή τους.

Παράλληλα, δόθηκε η δυνατότητα αντικατάστασης της εξέτασης, με ατομικές ή ομαδικές εργασίες για την αξιολόγηση των εκπαιδευομένων και επιπλέον η διενέργεια κατάρτισης των εκπαιδευομένων με τη μέθοδο της ασύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, παράλληλα με τη δια ζώσης σύμφωνα πάντα με τις ανάγκες των εκπαιδευτικών μονάδων

- **ΦΕΚ Β' 1845/13-05-2020**

Ρυθμίσεις για τον τρόπο επαναλειτουργίας όλων των φορέων μη τοπικής εκπαίδευσης του άρθρου 17 του ν. 4186/2013 (Α' 193), των Σ.Δ.Ε. και των τμημάτων του «Μεταλυκειακού έτους-τάξη μαθητείας» μετά τη λήξη της προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας από 18/05/2020. Συγκεκριμένα, δόθηκαν διευκρινίσεις για τις αποστάσεις που έπρεπε να τηρούνται στις αίθουσες διδασκαλίας, για τον ανώτατο αριθμό εκπαιδευομένων και για την προαιρετική χρήση της μάσκας. Τέλος, εξήρε την ευθύνη του Διευθυντή και του Συλλόγου Διδασκόντων για την τήρηση των κανόνων της Εθνικής Επιτροπής Δημόσιας Υγείας για την ασφαλή λειτουργία των δομών, την καθαριότητα, τον τρόπο διεξαγωγής μαθημάτων Πληροφορικής, τη μη λειτουργία κυλικίων και βιβλιοθηκών και την μη πραγματοποίηση εκδηλώσεων, και προγραμμάτων ανταλλαγής στο πλαίσιο του προγράμματος ERASMUS.

- **ΦΕΚ 1865/Β/16-5-2020**

Επανάρξη λειτουργίας των εκπαιδευτικών δομών του ΟΑΕΔ σύμφωνα με τους ειδικότερους όρους και κανόνες για τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας και την εφαρμογή μέτρων αποστασιοποίησης μετά τη λήξη της προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας.

Ερευνητικό μέρος

Μέθοδος

Η παρούσα εργασία επιχειρεί τη συγκέντρωση και καταγραφή των υπουργικών αποφάσεων που λήφθηκαν και ανακοινώθηκαν με τη μορφή Φύλλων Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

(Φ.Ε.Κ.) κατά τη διάρκεια της πανδημίας και συγκεκριμένα από την διακοπή της δια ζώσης εκπαίδευσης και την έναρξη της εξ αποστάσεως έως τη σταδιακή επανέναρξη της δια ζώσης εκπαίδευσης στους φορείς Δια Βίου Μάθησης. Στη συνέχεια επιχειρήθηκε η συγκέντρωση πληροφοριών για το πώς εφαρμόστηκαν οι συγκεκριμένες αποφάσεις από τις δομές αλλά και για τις εσωτερικές οδηγίες - εγκυκλίους που έλαβαν οι φορείς. Η συγκέντρωση των στοιχείων αυτών πραγματοποιήθηκε μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων με διευθυντές των Σ.Δ.Ε, των Δημοσίων Ι.Ε.Κ. και των Σχολών του Ο.Α.Ε.Δ.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν διατυπώθηκαν ως κατωτέρω:

1. Ποιο ήταν το πλαίσιο λειτουργίας των συγκεκριμένων δομών Δια Βίου Μάθησης κατά τη διάρκεια της πανδημίας λόγω του κορονοϊού;
2. Υπήρξε δυνατότητα παροχής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σύμφωνα με τις γενικές οδηγίες που εστάλησαν και τις δυνατότητες των δομών;

Ο τρόπος δειγματοληψίας που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι η δειγματοληψία με σκοπό (Johnson & Christensen, 2008). Σύμφωνα με αυτό το είδος δειγματοληψίας, προσεγγίστηκαν τα άτομα τα οποία μπορούσαν να μας βοηθήσουν αποτελεσματικότερα στην κατανόηση των ερευνητικών ερωτημάτων (Γαλατά, κ.ά., 2017). Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 15 άτομα. Οι συμμετέχοντες είναι διευθυντικά στελέχη των μονάδων. Συγκεκριμένα, λήφθηκαν συνεντεύξεις σε 5 διευθυντικά στελέχη κάθε φορέα (Σ.Δ.Ε., Δημόσια Ι.Ε.Κ. και Σχολών Ο.Α.Ε.Δ.). Οι ηλικίες των συμμετεχόντων είναι από 40 έως 55 ετών. 11 από τους διευθυντές των φορέων είναι άνδρες και 4 γυναίκες.

Η συνέντευξη ως ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιείται κυρίως στην ποιοτική έρευνα (Mason, 2003, Willig, 2008). Ο ερευνητής με τη χρήση της συνέντευξης ως ερευνητικού εργαλείου έχει ευελιξία στο τρόπο συλλογής δεδομένων και ο συνεντευξιαζόμενος στον τρόπο που θα ανταποκριθεί και στις πληροφορίες που θα δώσει (Robson, 2010). Ο ερευνητής έχει την ευκαιρία να έχει πρόσβαση σε δεδομένα και αντιλήψεις, οι οποίες δεν θα ήταν τόσο εύκολο να συλλεχθούν και να εκφραστούν χρησιμοποιώντας μια άλλη μεθοδολογική προσέγγιση. Σύμφωνα με τους Ανταμίδης και Καλύνα (2006), ένα σημαντικό πλεονέκτημα του συγκεκριμένου ερευνητικού εργαλείου είναι ότι ο ερευνητής έχει τη δυνατότητα να θέσει με σαφήνεια μία ερώτηση και ο συνεντευξιαζόμενος μπορεί πιθανώς να θέσει συμπληρωματικές ερωτήσεις, ώστε να μην υπάρξει παρεξήγηση στην κατανόηση του προς συζήτηση θέματος αλλά και στην πολυπλευρα προσέγγιση του θέματος. Οι Best και Kahn (2006) και Johnson και Christensen (2008) συμφωνούν, όταν η συνέντευξη περιλαμβάνει ανοιχτού τύπου ερωτήσεις σκοπός είναι η κατανόηση των σκέψεων, του συναισθήματος και των αντιλήψεων του ερωτώμενου σχετικά με το προς συζήτηση θέμα.

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη για τη συλλογή των απαραίτητων πληροφοριών. Ως ερευνητές μπορούσαμε να αλλάξουμε τη σειρά των ερωτήσεων που είχαμε σχεδιάσει, να προσθέσουμε και να αφαιρέσουμε ερωτήσεις ή να τις διαφοροποιήσουμε εφόσον αυτό χρειαζόταν (Robson, 2010). Οι συνεντεύξεις λόγω της κατάστασης της που ίσχυε εξαιτίας της πανδημίας λήφθηκαν μέσω εξ αποστάσεως τηλεδιάσκεψης με τα εργαλεία του Skype και του Viber.

Αποτελέσματα

Μέσω των συνεντεύξεων με τα διευθυντικά στελέχη των φορέων προσπαθήσαμε να αποτυπώσουμε τον τρόπο εφαρμογής των συγκεκριμένων αποφάσεων κυρίως ως προς τη δυνατότητα εφαρμογής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, η οποία επιβλήθηκε λόγω των συνθηκών, αλλά οι δυνατότητες του κάθε φορέα για την εφαρμογή της και το είδος των αναγκών και των ιδιαιτεροτήτων των εκπαιδευομένων τους ποικίλαν.

Συγκεκριμένα, σε ερώτημά μας σχετικά με το αν οι μονάδες διέθεταν και αξιοποιούσαν πριν την κατάσταση της πανδημίας συγκεκριμένα εργαλεία για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι διευθυντές 7 μονάδων μάζ ανέφεραν ότι διέθεταν ήδη εργαλεία εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (για σύγχρονη και ασύγχρονη εκπαίδευση) που χρησιμοποιούσαν συνδυαστικά με τη δια ζώσης εκπαίδευση στα εκπαιδευτικά τους προγράμματα και για το λόγο αυτό μπόρεσαν άμεσα να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Οι 5 από τους διευθυντές μονάδων μάζ ανέφεραν, ότι μπόρεσαν να ανταποκριθούν άμεσα στη χρησιμοποίηση ηλεκτρονικών πλατφόρμων, κυρίως για ασύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση γιατί διέθεταν συγκεκριμένα μέσα και πλατφόρμες επικοινωνίας, τα οποία πριν την κατάσταση αυτή δεν είχαν εντάξει στην εκπαιδευτική διαδικασία αλλά χρησιμοποιούνταν παροδικά. Ωστόσο, δεν μπόρεσαν με ευκολία να χρησιμοποιήσουν εργαλεία για τη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση εξαιτίας της προσβασιμότητας εκπαιδευτικών και εκπαιδευομένων στο τεχνολογικό υλικό και προβλημάτων με τη συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο. Τέλος, 3 διευθυντές, οι οποίοι εργάζονταν σε Σ.Δ.Ε., δήλωσαν ότι λόγω των ιδιαιτεροτήτων των εκπαιδευομένων τους δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση μέσω κάποιας πλατφόρμας, αλλά παρέμειναν σε συνεχή επικοινωνία με τους εκπαιδευομένους μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας και μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

Αναφορικά με τα είδη των δυσκολιών κι εμποδίων που αντιμετώπιζαν εκπαιδευόμενοι και εκπαιδευτές κατά τη διάρκεια της πανδημίας και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, από τις απαντήσεις των διευθυντών προέκυψε ότι μεγάλο ποσοστό των εκπαιδευομένων τους (έως και 90% στα Σ.Δ.Ε., και σε ποσοστό από 30% έως 60% στους άλλους δύο φορείς) αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα και δυσκολίες. Στο σύνολό τους οι διευθυντές των μονάδων υποστήριξαν ότι πολλοί εκπαιδευόμενοι τους (σύμφωνα και με τα ποσοστά που αναφέρθηκαν) δεν μπορούσαν να έχουν άμεση πρόσβαση στο εκπαιδευτικό υλικό. Τα συνηθέστερα εμπόδια που αναδείχθηκαν από τις συνεντεύξεις των διευθυντών των μονάδων αφορούσαν τις εξής συνθήκες.

- Οι εκπαιδευόμενοι δεν είχαν καλλιεργήσει αντίστοιχες δεξιότητες στις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών και δεν διέθεταν συγκεκριμένες βασικές γνώσεις.
- Δεν διέθεταν όλοι ηλεκτρονικές συσκευές με τις οποίες μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στις εκάστοτε εκπαιδευτικές δράσεις.
- Ιδιαίτερα για τη διενέργεια σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης υπήρχε δυσκολία στην εύρεση κοινών ωρών καθώς, ακόμα και όσοι διέθεταν ηλεκτρονικές συσκευές και είχαν το κατάλληλο γνωστικό υπόβαθρο για να τις χρησιμοποιήσουν, τις μοιράζονταν παράλληλα και με άλλα άτομα της οικογενείας τους.
- Σε λιγότερο ποσοστό εκπαιδευομένων δεν υπήρχε καθόλου σύνδεση στο Διαδίκτυο ενώ αρκετοί αντιμετώπιζαν προβλήματα με την συνδεσιμότητα και συχνές διακοπές πιθανώς λόγω υπερφόρτωσης του δικτύου.
- Δεν υπήρχε πάντοτε η δυνατότητα να απομονωθούν σε κάποιο χώρο εντός του σπιτιού τους για να παρακολουθήσουν χωρίς παρεμβολές το εκπαιδευτικό υλικό.

Επιπλέον, οι διευθυντές των μονάδων στο σύνολό τους υποστήριξαν ότι πολλά από τα προβλήματα αυτά αντιμετώπιζαν και οι εκπαιδευτές των μονάδων τους σε μικρότερο ωστόσο βαθμό. Τα πιο έντονα προβλήματα των εκπαιδευτών φάνηκε από τις συνεντεύξεις πως ήταν η έλλειψη εξειδικευμένων γνώσεων για την οργάνωση σύγχρονων και ασύγχρονων εξ αποστάσεως μαθημάτων και η χρήση συγκεκριμένων πλατφόρμων, η ανάγκη χρήσης των ηλεκτρονικών συσκευών που διέθεταν κι από άλλα άτομα της οικογενείας μέσα στη μέρα και κυρίως για τους εκπαιδευτές που είχαν μικρά ηλικιακά παιδιά ή αδυναμία να απομονωθούν και να μπορέσει κάποιος να φυλάξει τα παιδιά τους όσο βρίσκονταν σε καραντίνα στο σπίτι.

Σύμφωνα με τον τρόπο που διενεργήθηκε κατά βάση η επικοινωνία εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων και οι 15 διευθυντές ανέφεραν πως ανεξάρτητα των υπόλοιπων μέσων που χρησιμοποιήθηκαν ή όχι, η επικοινωνία των ιδίων και των εκπαιδευτών τους μέσω τηλεφώνου και μέσων κοινωνικής δικτύωσης με τους εκπαιδευόμενους τους ήταν συχνή τόσο για την παροχή υποστήριξης και βοήθειας στις νέες εκπαιδευτικές συνθήκες, όσο και ψυχολογική και συναισθηματική υποστήριξη τους. Μάλιστα, στην περίπτωση των Σ.Δ.Ε. η επικοινωνία με τους εκπαιδευόμενους πραγματοποιήθηκε σχεδόν αποκλειστικά με τους τρόπους αυτούς λόγω των ιδιαιτεροτήτων και των συγκεκριμένων εκπαιδευτικών αναγκών τους και μέσω αυτών των μέσων επικοινωνίας έγινε σημαντική προσπάθεια από το εκπαιδευτικό προσωπικό να συνεχιστεί η εκπαιδευτική διαδικασία.

Αναφορικά στον τρόπο που διενεργήθηκε η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στις μονάδες, οι 5 διευθυντές των σχολών Ο.Α.Ε.Δ. μάς δήλωσαν πως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση λειτούργησε σε αρκετά ικανοποιητικό βαθμό τόσο σύγχρονα όσο και ασύγχρονα για τους εκπαιδευόμενους τους, λόγω του ότι χρησιμοποιούσαν ήδη συγκεκριμένη ηλεκτρονική πλατφόρμα μέσω της οποίας το εκπαιδευτικό έργο μπόρεσε να συνεχιστεί απρόσκοπτα, όπου τα εμπόδια των εκπαιδευομένων δεν ήταν ανυπέρβλητα. Οι 5 διευθυντές των δημοσίων Ι.Ε.Κ. τόνισαν ότι κυρίως χρησιμοποίησαν την ασύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση και πως τα περισσότερα Ι.Ε.Κ διατηρούσαν ήδη αντίστοιχα εργαλεία. Ωστόσο, ο τρόπος που εφαρμόζονταν η εξ αποστάσεως εκπαίδευση διέφερε μεταξύ των μονάδων, με ελάχιστα παραδείγματα μονάδων που δεν κατόρθωσαν να συνεχίσουν τα εκπαιδευτικά τους προγράμματα ειδικότερα όταν δεν υπήρχε προηγούμενη τεχνογνωσία και οι εκπαιδευόμενοι αντιμετώπιζαν σημαντικά προβλήματα. Επίσης, οι 5 διευθυντές των Σ.Δ.Ε μας ανέφεραν πως δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιηθούν εργαλεία σύγχρονης ή ασύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και πως η επαφή με τους εκπαιδευόμενους διατηρήθηκε τηλεφωνικά και μέσω μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Οι εκπαιδευτές προσπαθούσαν να αναθέτουν στους εκπαιδευόμενους εργασίες που μπορούσαν να υλοποιήσουν με τα μέσα που διέθεταν και με τη χρήση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και έντυπου υλικού που ήδη διέθεταν οι εκπαιδευόμενοι και τις περισσότερες φορές με μορφή επανάληψης.

Τέλος, αναφορικά με τις δυνατότητες εφαρμογής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης οι 10 από τους 15 ερωτηθέντες υποστήριξαν πως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση πρέπει και μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για τους φορείς Δια Βίου Μάθησης και πως θα πρέπει να υπάρχει ένα κεντρικό πλαίσιο στήριξης που παράλληλα, να δίνει αυτονομία στις μονάδες για τον τρόπο που θα χρησιμοποιείται η εξ αποστάσεως εκπαίδευση σύμφωνα με τις ανάγκες των εκπαιδευομένων τους. Οι 3 από τους 15 υποστήριξαν ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θα μπορούσε να χρησιμοποιείται σε αντίστοιχες περιπτώσεις εκτάκτου ανάγκης αλλά με πολλές επιφυλάξεις και με την προϋπόθεση σχετικής εκπαίδευσης σε εκπαιδευτικό προσωπικό και εκπαιδευόμενους και την παροχή των αντίστοιχων εργαλείων σε άτομα που δεν τα διαθέτουν (σύνδεση στο διαδίκτυο, υπολογιστές κλπ). Οι υπόλοιποι 2 διευθυντές υποστήριξαν πως λόγω των ιδιαίτερων εκπαιδευτικών αναγκών και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευόμενοι τους θεωρούν πως η εφαρμογή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι ανέφικτη και πως θα πρέπει για τις έκτακτες περιπτώσεις να προβλεφθούν διαφορετικά μέτρα και αποφάσεις. Ωστόσο, όλοι συμφώνησαν πως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν μπορεί και δεν πρέπει να αντικαταστήσει τη δια ζώσης, καθώς αλλοιώνεται η εκπαιδευτική διαδικασία και το είδος της επαφής με τους εκπαιδευόμενους.

Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα των ερευνών έδειξαν τρεις σημαντικές διαστάσεις. Πρώτον, ότι η εκπαίδευση ενηλίκων δεν μπορεί να μπει σε καλούπια και πως η εκάστοτε ομάδα ενηλίκων

Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις

που εκπαιδεύεται έχει συγκεκριμένες ανάγκες και ιδιαιτερότητες και αντιμετωπίζει ξεχωριστά εμπόδια τα οποία πρέπει να αντιμετωπίζονται κατά περίπτωση. Δεν μπορεί δηλαδή να δοθεί μία ενιαία καθολική γραμμή που να ισχύει για όλους τους ενήλικους εκπαιδευόμενους των δομών Δια Βίου Μάθησης.

Δεύτερον, έγινε ιδιαίτερα αισθητή η επιθυμία των εκπαιδευόμενων, των εκπαιδευτών και της ηγεσίας να εναρμονιστούν με τις νέες συνθήκες και τις απαιτήσεις των καιρών και να ακολουθήσουν την τεχνολογική εξέλιξη και σε φυσιολογικές συνθήκες με δεδομένο, ότι η χρήση της τεχνολογίας υιοθετείται σε όλους πλέον τους τομείς της ζωής, άρα και στην εκπαίδευση με σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας, την εξοικονόμηση χρόνου, την κατάργηση των αποστάσεων κλπ. Σε κάθε περίπτωση όμως ο δρόμος από την επιθυμία στην εφαρμογή πρέπει να συνοδευτεί με συγκεκριμένες αποφάσεις, ενέργειες, και σχεδιασμό, στοιχεία που μπορούν αποτελέσουν το αντικείμενο μελλοντικών μελετών.

Τέλος, υποστηρίχθηκε έντονα ότι θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βάση στο σχεδιασμό των εξ αποστάσεων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ώστε να εναρμονίζονται με τις αρχές της εκπαίδευσης ενηλίκων που ευνοούν την ενεργή συμμετοχή των εκπαιδευόμενων. Παράλληλα, γίνεται αντιληπτό πως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση πρέπει να αντιπαλέψει ένα μεγάλο στερεότυπο ή την αλήθεια ότι δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη δια ζώσης και πως η προσωπική επαφή εκπαιδευόμενων και εκπαιδευτών κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, η διεργασία και η δυναμική της δια ζώσης «τάξης» δεν αντικαθίσταται.

Για την καλύτερη διαχείριση και εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε δομές Δια Βίου Μάθησης και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης προτείνουμε τη δημιουργία Συστημάτων Διαχείρισης Μάθησης (LMS) που ταιριάζουν στις ιδιαιτερότητες και ανάγκες του εκάστοτε φορέα δίνοντας τη δυνατότητα σχεδιασμού, υλοποίησης και αξιολόγησης εκπαιδευτικών δράσεων ηλεκτρονικής μάθησης. Επιπλέον, προτείνουμε το συνδυασμό της ασύγχρονης και της σύγχρονης ηλεκτρονικής μάθησης (μικτή) με σκοπό να διατηρηθεί η σύγχρονη επικοινωνία και αλληλεπίδραση και παράλληλα να δοθεί ευελιξία στους συμμετέχοντες να χρησιμοποιούν το μαθησιακό υλικό όταν τους βολεύει και με το δικό τους ρυθμό. Παράλληλα, προτείνουμε τη χρήση σύγχρονων και ασύγχρονων επικοινωνιακών και συνεργατικών εργαλείων όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (email), η σύγχρονη γραπτή συζήτηση (Chat) και τα άμεσα γραπτά μηνύματα (instant messaging) κ.ά. για τις περιπτώσεις των εκπαιδευόμενων και των δομών που δεν μπορούν ακόμα να υποστηρίξουν την εκπαιδευτική διαδικασία μέσω συγκεκριμένης ηλεκτρονικής πλατφόρμας. Τέλος, προτείνουμε τη συμβολή των εκπαιδευτών στη δημιουργία και διατήρηση Δικτύου Κοινότητας Μάθησης που θα προσφέρει στους εκπαιδευόμενους δυνατότητες περαιτέρω προσωπικής, επαγγελματικής και κοινωνικής ανάπτυξης και μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης (Παυλή - Κορρέ, Μ., 2018). Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, κρίνεται αναγκαίο να διατηρήσουν οι μονάδες την αυτονομία τους και να σχεδιάζουν τη δική τους εσωτερική πολιτική που να εναρμονίζεται πλήρως στις ιδιαίτερες ανάγκες των εκπαιδευόμενων τους και στις αρχές της Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Αναφορές

- Avramidis, I. & Kalyva, E. (2006). *Research methods in special education: Theory and implementations*. Athens: Papazisi.
- Best, J. & Kahn, J. (2006). *Research in education* (10th edition). USA: Pearson.
- Cedefop (2014). *Επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ελλάδα*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου, 2020 από https://www.cedefop.europa.eu/files/4130_el.pdf

- Coombs, P. H. (1968). *The World Educational Crisis: A Systems Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Johnson, B. & Christensen, L. (2008). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches* (3rd ed.). Los Angeles: Sage.
- Mason, J. (2003). *Conducting a qualitative survey*. Athens: Ellinika Grammata.
- Robson, C. (2010). *Research in the real world: A means for social researchers*. Athens: Gutenberg.
- Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology: adventures in theory and method*, (2nd edition). UK: Open University Press.
- Αθανασούλα - Ρέππα, Α., Διακοπούλου, Α., Κουτούζης, Μ., Μαυρογιώργος, Γ. & Χαλκιώτης, Δ. (2008). *Διοίκηση Εκπαιδευτικών Μονάδων Τόμος Α: Εκπαιδευτική Διοίκηση και Πολιτική*. (2^η εκδ.) Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Ανάγνου, Ε. (2018). *Διοίκηση Μονάδων Εκπαίδευσης Ενηλίκων και Ηγεσία*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Ανάγνου, Β., & Βεργίδης, Δ. (2008). *Οι στρατηγικές δράσης των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας. Το θεσμικό πλαίσιο και η συμβολή των διευθυντών*. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 13, 11-18
- Βεργίδου, Α. Δ., Βεργίδης, Δ. Κ., & Υφαντή, Α. Α. (2018). *Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας: εκπαιδευτικές καινοτομίες και σχολική κουλτούρα. Αναπαραγωγή ή προσαρμογή*. *Επιστήμες Αγωγής*, 2018(2), 169-186.
- Γαλατά, Π-Β. Βεργίδης, Δ., Διακοπούλου, Α., Καλογριδίδη, Σ., Κεδράκα, Κ. & Τσιμποκλή, Α. (2017). *Η διεξαγωγή της έρευνας στην εκπαίδευση ενηλίκων: Εγχειρίδιο μεθοδολογίας*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Γκέτσιος, Β. (2019). *Η αξιοποίηση των συμμετοχικών τεχνικών από τους εκπαιδευτές των δημοσίων ΙΕΚ στη δοτική Θεσσαλονίκη*. (Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ελλάδα). Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου, 2020 από <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/23245>
- Κόκκινου, Φ. (2019). *Η διοίκηση των Σχολείων Δεύτερη Ευκαιρίας (ΣΔΕ) με στόχο την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού*. (Πτυχιακή Διατριβή, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Ελλάδα). Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου, 2020 από <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/43086>
- Παυλή - Κορρέ, Μ. (2018). *Σχεδιασμός και Υλοποίηση Προγραμμάτων Ηλεκτρονικής μάθησης (e-learning)*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Τζιμογιάννης, Α. (2017). *Ηλεκτρονική μάθηση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικοί σχεδιασμοί*. Αθήνα: Κριτική.
- Τσάρπα, Ι. (2014) «Χαρτογράφηση Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) στην Ελλάδα και σύνδεση με την ανεργία», Στο ΜΑΛΛΑΦΑΝΤΗΣ Κ., Δ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Β., ΑΥΓΗΤΙΔΟΥ, Σ., ΙΟΡΔΑΝΙΔΗΣ, Γ., και ΜΠΕΤΣΑΣ, Ι. (επιμ.), *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα»*, 28-30/11/2014, Φλώρινα. Τόμος Α', σελ. 488-502. Εκδόσεις Διάδραση, Αθήνα, 2016. <http://www.pee.gr/wp-content/uploads/1-1006.pdf>.
- Φατσιώρη, Α. (2018). *Χρήση τεχνολογιών 4G (e-learning) στην εκπαίδευση και την επιμόρφωση. Η περίπτωση του ΟΑΕΔ* (Μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Ελλάδα). Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου, 2020 από <http://dione.lib.unipi.gr/xmlui/handle/unipi/11324>